

Wie is U?

Hans Bennis

In verband met de zin merkt Jan Luif (1986) op bladzijde 11 op dat het persoonlijk voornaamwoord U behoort tot de categorie 2e persoon enkelvoud. De ANS (2e druk, 1997) gaat iets verder en rekent U tot zowel de 2e persoon enkelvoud als de 2e persoon meervoud (p. 239). Maar is U eigenlijk wel 2e persoon? Als we de betekenis van het voornaamwoord centraal stellen, dan lijkt er geen twijfel te bestaan: de 2e persoon verwijst naar de aangesproken persoon en aangezien U ook naar de aangesproken persoon verwijst, is U 2e persoon. Toch is deze redenering niet zonder problemen. Als de aard van de verwijzing bepalend zou zijn voor het persoonskenmerk van het voornaamwoord, dan zou het voornaamwoord je zowel eerste, tweede als derde persoon moeten zijn. Het voornaamwoord je wordt immers gebruikt om te verwijzen naar de spreker (1e persoon), de toegesproken persoon (2e persoon) of de persoon waarover gesproken wordt (3e persoon). Dat zien we in (1).

(1) a. Je kreeg de bal en toen zag je iemand vrijstaan en toen passte je de bal op Johan.

b. Je hebt het lang volgehouden.

c. Je kunt stellen dat taalkunde een mooi vak is.

In (1a) is er sprake van het vrij ingeburgerde 'voetbalnederlands' waarin je de betekenis van ik draagt. Een soort grammaticale valse bescheidenheid, waarbij de betekenis van je van 'jij' via 'men' tot 'ik' is verkleurd. In (1b) vinden we de 'gewone' betekenis, terwijl in (1c) de betekenis veralgemeniseerd is tot 'men'. Als we dus zouden stellen dat het persoonskenmerk van een voornaamwoord bepaald wordt door verwijzende eigenschappen, dan zou je 1e, 2e en 3e persoon zijn, waarbij de keuze afhankelijk is van de betekenis van je in de context. Desalniettemin menen grammatici dat je een zwak persoonlijk voornaamwoord is van de 2e persoon.

Er bestaat ook een ander criterium. Zoals bekend komt het onderwerp overeen met de persoonsvorm in de kenmerken persoon en getal. We zouden daarom kunnen onderzoeken of de vorm van de persoonsvorm uitkomst biedt. Als we uitgaan van de canonieke voornaamwoorden voor eerste persoon (ik, altijd verwijzend naar de spreker), tweede persoon (jij, altijd verwijzend naar de aangesproken persoon; de zinnen (1a) en (1c) veranderen essentieel van betekenis als je vervangen wordt door jij) en derde persoon (hij, altijd verwijzend naar de persoon waarover gesproken wordt), dan zien we dat deze voornaamwoorden aanleiding geven tot verschillende realisaties van de persoonsvorm.

(2) a. Ik GA morgen met de Vut.

b. Morgen GA ik met de Vut.

(3) a. Jij GAAT morgen met de Vut.

b. Morgen GA jij met de Vut.

(4) a. Hij GAAT morgen met de Vut.

b. Morgen GAAT hij met de Vut.

Met twee vormen ga en gaat zijn drie persoonsonderscheidingen te maken wanneer we ook de volgorde van persoonsvorm en onderwerp in de beschouwing betrekken.

Het voornaamwoord U komt wat betreft congruentie volledig overeen met de 3e persoon enkelvoud: U als onderwerp vereist (in de tegenwoordige tijd) altijd een persoonsvorm die uitgaat op een -t. Het wijkt hier af van het voornaamwoord jij omdat jij een persoonsvorm wenst met een -t als het onderwerp voorafgaat ('Jij gaat weg' / 'U gaat weg') maar zonder -t als het onderwerp op de persoonsvorm volgt ('Wanneer ga jij weg' vs 'Wanneer gaat U weg').

We hebben nu dus een probleem: U is qua betekenis een persoonlijk

voornaamwoord van de tweede persoon, en qua relatie met de persoonsvorm - in morfosyntactisch opzicht dus - gelijk aan een voornaamwoord van de derde persoon. We zouden dit probleem kunnen oplossen door aan te nemen dat hetzij de referentiële betekenis, hetzij de morfosyntactische eigenschappen de doorslag geven bij het vaststellen van de persoonsvorm van U. Afhankelijk van de keuze heeft U het kenmerk [2] of het kenmerk [3]. We zouden ook kunnen aannemen dat U zowel [2] als [3] kan hebben als persoonsbewijs. Ik zal hieronder drie argumenten presenteren om aan te nemen dat het persoonlijk voornaamwoord U zowel [2] als [3] kan zijn, en zich dus wat betreft persoonsvorm dubbelzinnig opstelt.

Ten eerste is het zo dat U een evidente ambiguïteit vertoont in gevallen waarin de persoonsvorm van de tweede persoon sterk afwijkt van de pv van de derde persoon. Dit is het geval bij de onregelmatige werkwoorden hebben en zijn. Als wij een betaling met een pin-pas uitgevoerd hebben, dan meldt het afleesvenster (5a). Daarnaast treffen we ook (5b) aan, zonder dat uit te maken valt welke van de twee beter is.

- (5) a. U heeft betaald.
- b. U hebt betaald.

(5a) is zonder enige twijfel [3], aangezien de vorm heeft uitsluitend voorkomt wanneer het onderwerp derde persoon is (*Jij heeft betaald?). Voor hebt geldt dat het uitsluitend voorkomt als het onderwerp [2] is (*Hij hebt betaald?). De zinnestelsels in (5) geven de ambiguïteit van U duidelijk aan. Dit geldt ook min of meer voor de keuze tussen bent [2] en is [3], als in (6).

- (6) a. U bent mijn vriend.
- b. U is mijn vriend.

Hoewel volgens mij (6b) een Herenleed-achtig karakter heeft, is er geen sprake van ongrammaticaliteit (zie ook ANS, p.99/263).

Een tweede indicatie voor de structurele ambiguïteit van U is de keuze van het wederkerend voornaamwoord. Waar in het geval van [1] en [2] de regel geldt dat het wederkerend voornaamwoord gelijk is aan het persoonlijk voornaamwoord, eventueel voorzien van zelf (mij(zelf), jou(zelf) etc.) daar geldt voor de derde persoon dat het wederkerende voornaamwoord normaliter gevormd wordt door zich, evt. gevolgd door zelf. Voor U is de situatie afwijkend aangezien het wederkerend voornaamwoord of U(zelf) of zich(zelf) is, zoals blijkt uit (7).

- (7) a. U maakte U altijd verdienstelijk.
- b. U maakte zich altijd verdienstelijk.

- (8) a. U bewondert Uzelf toch wel, hoop ik.
- b. U bewondert zichzelf toch wel, hoop ik.

Onder welke voorwaarden men de voorkeur geeft aan U(zelf) of aan zich(zelf) is niet heel duidelijk. Het lijkt er op dat het te maken heeft met de afstand tussen antecedent en reflexief pronomen. Staan antecedent en anafoor naast elkaar, dan geven we de voorkeur aan zich(zelf). Is de afstand tussen antecedent en anafoor relatief groot, dan valt de keus op U(zelf). Dat zien we in (9)-(10).

- (9) a. Vergist U zich/?U niet?
- b. Waarom geeft U zichzelf/?Uzelf geen kans?

- (10) a. U roept mij voor niets bij ?zich/U.
- b. U kijkt vast niet graag naar ?zichzelf/Uzelf.

Wat de exacte voorwaarden voor de keus tussen U en zich ook zijn, duidelijk is dat het bestaan van een keuze tussen een [2]-anafoor en een [3]-anafoor de structurele ambiguïteit van U onderstreept.

We kunnen de twee factoren - hebt vs heeft en U vs zich - combineren. Dat levert een paradigma op, zoals in (11).

- (11) a. U hebt U verdienstelijk gemaakt. hebben: [2] anafoor: [2]
- b. U hebt zich verdienstelijk gemaakt. hebben: [2] anafoor: [3]
- c. U heeft U verdienstelijk gemaakt. hebben: [3] anafoor: [2]
- d. U heeft zich verdienstelijk gemaakt. hebben: [3] anafoor: [3]

Hoewel de meeste sprekers een zekere voorkeur voor (11d) aan de dag leggen, lijken de zinnen in (11) alle vier grammaticaal te zijn. Op grond hiervan kunnen we concluderen dat het niet zo is dat U of [2] of [3] is, maar dat U in zinnen als (11b) en (11c) zelfs tegelijkertijd [2] en [3] kan zijn. In deze zinnen wordt er aan de relatie subject-persoonsvorm een ander persoonskenmerk toegekend dan aan de relatie antecedent-anafoor.

Het derde argument voor de persoonlijke dubbelzinnigheid van U is wat ingewikkelder. Het komt voort uit het gedrag van U in de gebiedende wijs. Luif (In verband met de zin, p.78) merkt op dat U voorkomt in imperatieven, als in (12).

- (12) a. Vergis U niet.
- b. Weest U maar niet bang.

In (12a) is U een wederkerend voornaamwoord en in (12b) een persoonlijk voornaamwoord met de grammaticale functie van subject. Er is hier echter meer aan de hand. Het subject in imperatieven kan worden weggelaten, als in (12a), maar alleen als de persoonsvorm de onverbogen vorm heeft. Het bijzondere is dat, zoals Luif opmerkt, "deze persoonsvorm in gebiedende zinnen ook gebruikt [wordt] in contexten waarin iemand met u of jullie wordt aangesproken." Dus een zin als (13a) kan de betekenis hebben van (13b), (13c) of (13d).

- (13) a. Ga nu maar eens met de Vut.
- b. Ga jij nu maar eens met de Vut.
- c. Gaat U nu maar eens met de Vut.
- d. Gaan jullie nu maar eens met de Vut.

Opvallend is nu dat het weggelaten subject het antecedent kan zijn van een wederkerend voornaamwoord, zoals in (12a), maar dat er een groot contrast bestaat tussen (14a) en (14b).

- (14) a. Vergis U niet.
- b. *Vergis zich niet.

Dit contrast is enigszins onverwacht aangezien zich wel degelijk voorkomt als reflexieve anafoor bij het antecedent U, zoals we zagen in (7)-(10). Wat veroorzaakt de duidelijke ongrammaticaliteit van (14b)? In recent werk ('Agreement, pro and imperatives', 2002, aangeboden voor publicatie) heb ik betoogd dat imperatieven een constructie-kenmerk [2] hebben. De eigenschappen van de gebiedende wijs kunnen goed verantwoord worden op basis van deze structurele aanname. Op grond hiervan kan ook de ongrammaticaliteit van (14b) worden verklaard. Als de constructie het kenmerk [2] heeft, dan krijgt het lege subject pro in imperatieven ook het kenmerk [2]. Hoewel dit pro-subject geïnterpreteerd kan worden als U ([2, beleefd]), kan het niet het antecedent zijn voor zich omdat het kenmerk [3] ontbreekt. Deze redenering ondersteunt indirect de lexicale ambiguïteit van U. Waar U-lexicaal ambigu is, daar is U-pro dat niet, want U-pro krijgt zijn kenmerken door congruentie met de persoonsvorm, en niet via het lexicon.

Het lijkt mij duidelijk dat een analyse waarin U beschouwd wordt als lexicaal ambigu tussen [2] en [3] de voorkeur verdient boven een analyse waarin U in het keurslijf van de tweede persoon wordt geperst. Tenslotte kunnen we ons de vraag stellen hoe het komt dat U zich zo dubbelzinnig opstelt. Het antwoord valt zeker buiten het bestek van dit stukje, maar wel is het aardig om vast te stellen dat het voornaamwoord U als subject heel laat is ontstaan. Volgens het WNT vinden we het pas in de negentiende eeuw met enige frequentie, en dan waarschijnlijk voornamelijk in de volkstaal. Zo vindt Van Lennep nog in 1866 dat "U in den eerste naamval" gelijk staat aan "zondigen tegen de Nederduitsche spraakkunst". Ook wat betreft de etymologie is de ontwikkeling van het voornaamwoord U niet geheel duidelijk. Vaak neemt men aan dat het ontwikkeld zou zijn uit het geschreven 'UE' dat een afkorting is van 'U Edele'. Of dat zo is, is de vraag, maar het zou in ieder geval een oplossing kunnen bieden voor de dubbelzinnigheid van U. 'U Edele' lijkt vormelijk gezien een niet-pronominale zelfstandignaamwoordgroep die verwijst naar de aangesproken persoon.

Vormelijk [3] en interpretatief [2] dus.

***